

КУЛЬТУРНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

УДК 930.2:061.2(411.16)(477.25)"1918/1931"

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-31-11>

Уманська А.А.

<https://orcid.org/0000-0001-5596-0605>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУР-ЛІГИ ЯК ФЕНОМЕНУ ЄВРЕЙСЬКОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ В КИЄВІ (1918–1931 РР.)

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади дослідження діяльності Культур-Ліги як цілісного історико-культурного феномену. Проблематика полягає у необхідності осмислення Культур-Ліги не лише як організаційної структури, а як соціокультурного утворення з власним світоглядом, структурою мотивації та механізмами культурних практик. Конкретні напрями діяльності товариства, зокрема організація єврейських шкіл, видання підручників і літературних творів, створення музичних, художніх і театральних студій, виявляють різноманітні сфери застосування цих світоглядних засад Культур-Ліги. Ці елементи не були випадковими, кожна сфера діяльності відображала прагнення до модернізації та секуляризації єврейської культури, підкреслюючи її самобутність і водночас відкритість до загальноєвропейських інтелектуальних і культурних тенденцій.

Стаття репрезентує міждисциплінарний підхід до дослідження Культур-Ліги, що спирається на концепції соціології знання Карла Маннгейма (зокрема поняття світогляду, дефініції інтересів та генераційної належності), теоретичні інструменти школи «Анналів» (метод історії ментальностей Роже Шарт'є) та компаративну модель «ідея – територія – альтернативи» Володимира Потульницького.

У результаті дослідження Культур-Ліга постає як штучно організована культурна спільнота, яка формувала модерний єврейський світогляд на основі спільного довготривалого інтересу. Через взаємодію представників різних поколінь та міжпартійність, організація активно трансливала нову секулярну їдишську культуру серед широких верств населення. Концепти Карла Маннгейма, Роже Шарт'є та Володимира Потульницького дозволяють виявити внутрішню логіку культурної дії Культур-Ліги, її адаптивні стратегії та трансформаційний потенціал. Запропоновані методологічні інструменти розширюють рамки дослідження Культур-Ліги як товариства та її просвітницьких та культурних ініціатив.

Ключові слова: Культур-Ліга, єврейська культура, методологія, їдиш, соціологія знання, школа «Анналів».

Постання світської благодійної і культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга» в Києві у 1918 р. відіграло значну роль у розвитку просвіти серед єврейського населення пореволюційного періоду. Утворившись в межах Української Народної Республіки, на ґрунті проголошення закону про Національно-персональну автономію УНР¹ та створення Міністерства

¹ Закон Української Народної Республіки про національно-персональну автономію – конституційний правовий акт УНР, що набув чинності у січні 1918 р. Надавав представникам єврейської, польської та російської націй, які проживали в Україні, право на автономію, створення національних союзів та належне фінансування.

єврейських справ², головною метою організації було розповсюдження світської освіти серед усіх верств єврейського населення та створення нової секулярної культури мовою їдиш. Членами Культур-Ліги були як провідні єврейські інтелектуали, так і молоде покоління митців та літераторів. Фундаторами організації були політичний діяч і письменник Мойсей Зілберфарб (1876–1934), видавець, публіцист та прихильник їдишизму³ Зеліг Меламед (1886–1946), письменник та драматург Довид Бергелсон (1884–1952), драматург і фольклорист Іехезкель Добрушин (1883–1953) тощо.

Члени Культур-Ліги впроваджували свої ідеї шляхом створення секцій різного тематичного спрямування. Найбільш амбітною була діяльність товариства в галузі освіти. Освітня секція складалася з дитячих садків, шкіл, гімназій, вечірніх курсів для дорослих, навчальних курсів для майбутніх їдишських вчителів. Головною визначальною рисою навчальних закладів Культур-Ліги був їх секулярний характер⁴. За ініціативи членів товариства постала нова прогресивна єврейська шкільна мережа з викладовою мовою їдиш та курсами у галузі єврейських знань. Крім того, одним з досягнень Культур-Ліги було створення у Києві 1918 р. Єврейського Народного Університету, що став першим на теренах колишньої Російської імперії вищим навчальним закладом з викладанням мовою їдиш.

Паралельно діяли й видавнича, бібліотечна, літературна, мистецька та театральна секції. Більшість секцій взаємодіяли між собою: у видавництві Культур-Ліги виходили друком навчальні матеріали для освітньої секції, члени літературної секції публікували свої твори у видавництві товариства, мистецька секція влаштовувала просвітницькі та культурні заходи у приміщеннях освітньої мережі.

За нетривалий період свого існування та попри стрімкі політичні зміни революційного періоду, Культур-Ліга консолідувала більшість знаних єврейських інтелектуалів та митців того часу. Завдяки своїй міжпартійності⁵, організація стала платформою для самовираження й амбітної єврейської молоді, яка прагнула до творення нової секулярної їдишської культури.

---

² *Міністерство єврейських справ* – орган Генерального секретаріату та Ради народних міністрів УНР, що опікувався справами єврейської громади. Міністерство утворене в рамках закону УНР про національно-персональну автономію. Ліквідоване у липні 1918 р. урядом гетьмана Павла Скоропадського після скасування закону. У різний час Міністерство очолювали Мойсей Зілберфарб, Вульф Лацький та Аврам Ревуцький.

³ *Їдишизм* – літературно-лінгвістичний рух, що зародився у Східній Європі у середині XIX ст. Головними гаслами представників руху були ідея національного автономізму та створення нової єврейської культури мовою їдиш. Відтак, їдишизм виступав як національна ідеологія.

⁴ Система традиційної єврейської освіти виключала вивчення будь-яких світських дисциплін. Навчання відбувалося у хедерах (початкова школа) та ешивах (вищий навчальний заклад), де вивчали П'ятикнижжя та Талмуд. До навчання у хедерах та ешивах допускали лише хлопчиків.

⁵ Керівний апарат підтримував статус «непартійного» органу, а члени правління репрезентували окремі єврейські політичні партії, переважно соціалістичні антисіоністські.

Тема діяльності Культур-Ліги побіжно представлена у контекстуальній історіографії, зокрема у монографіях та дослідженнях Генрі Абрамсона, Емануеля Голдсмита, Геннадія Естрайха, Девіда Фішмана тощо. Монографія Генрі Абрамсона «*Prayer for Government. Ukrainians and Jews in Revolutionary Times, 1917-1920*» найбільш детально аналізує нетривалий, але плідний розквіт єврейської культури у межах новоутвореної Української держави, де побіжно розкрита тема діяльності Культур-Ліги у культурній та просвітницькій царинах. Дослідження Емануеля Голдсмита «*Architects of Yiddishism at the Beginning of the Twentieth Century*» та «*Modern Yiddish Culture: The Story of the Yiddish Language Movement*» присвячені питанням вкорінення культури їдиш серед східноєвропейського єврейства на зламі ХХ ст. та шляхам їдишизації, впроваджуваних Культур-Лігою зокрема. Крім того, дослідженню їдишизму та єврейських організацій, що діяли у цьому напрямку, присвячені монографії Девіда Фішмана «*Yiddish: Turning to Life*» та Генрі Абрамсона «*Культура мовою їдиш*». Найбільш детальне дослідження Культур-Ліги знаходимо у публікаціях та наукових розвідках ізраїльського мистецтвознавця Гілея Казовського. Однак, дослідник зосереджується переважно на діяльності художньої секції Культур-Ліги.

Дослідження Культур-Ліги як цілісного феномену потребує ґрунтовної методологічної основи. У межах статті авторка розкриває методологічні засади вивчення Культур-Ліги як виняткового явища єврейського культурно-освітнього життя в Києві у 1918-1931 рр. Огляд ґрунтується на аналізі напрацювань провідних англомовних, німецькомовних та франкомовних дослідників та їх концепцій, що увійшли в основу дослідження теми.

Основними завданнями запропонованої статті є представлення методологічної бази для дослідження діяльності Культур-Ліги, зокрема:

1. Огляд методологічних підходів теоретика соціології знання Карла Маннгейма;
2. Аналіз методів, впроваджених представником четвертого покоління дослідників школи «Анналів» Роже Шартє;
3. Представлення компаративного підходу «ідея-територія-альтернативи», розробленого професором Володимиром Потульницьким.

Методологічний аналіз концепції *світогляду* (з нім. – *Weltanschauung*), що ґрунтується на працях Карла Маннгейма, є одним з визначальних у дослідженні освітньо-видавничої та мистецько-художньої діяльності Культур-Ліги. Дослідник аналізує поняття світогляду в контексті культурних та історичних наук, проте підкреслює складність концепції *Weltanschauung* через її вихід за межі теоретичних і культурних рамок [1, р. 37]. За К. Маннгеймом, таке поняття у межах соціології знання, відображає спосіб сприйняття суб'єктом явищ та визначає їх історичним та соціальним оточенням. Важливу роль у визначенні й концептуальному обрамленні поняття *Weltanschauung* відіграють такі форми теоретичних комунікацій, як пластичне й музичне

мистецтво, специфіка поведінки, ритуали, певні дії тощо [1, р. 37]. Отже, у працях К. Маннгейма концепція *Weltanschauung* відіграє ключову роль у розумінні колективного способу сприйняття реальності, який формується в конкретних соціальних і історичних умовах. Автор трактує *Weltanschauung* як сукупність ідей, переконань, цінностей та уявлень, які визначають сприйняття світу окремою соціальною групою.

Застосовуючи концепції світогляду К. Маннгейма та встановлюючи взаємозв'язок окремих світоглядних позицій та соціального середовища, можемо дослідити діяльність Культур-Ліги як цілісного історичного та соціального явища із власною логікою та закономірностями розвитку. Світоглядні ідеї фундаторів товариства реалізуються у діях, культурних продуктах й практиках. Реалізація певних цінностей та життєвих смислів окремої соціальної групи може розглядатися як суть культурної діяльності. Впроваджуючи термін *Weltanschauung*, можемо розглядати діяльність Культур-Ліги як цілості в контексті притаманного саме їй розуміння цілей і завдань єврейської культури і освіти, що детермінують цілий сенс мислення та відкривають нові цілісні пізнавальні перспективи, надають цій діяльності смислу.

Унаслідок дослідження різних видів культурної діяльності, впроваджені діями Культур-Ліги, визначається притаманний їй тип соціального світогляду та динаміка його розвитку шляхом встановлення зв'язку між його власною структурою та історичними структурами суспільного життя. Таким чином, виділяємо:

1. Те, що є істотним для світогляду Культур-Ліги як цілості, мотивації її цілей та завдань;
2. Значення окремих елементів, притаманних саме цьому світогляду, яке знаходить своє відображення у різноманітних сферах [1, р. 38].

Культур-Ліга першопочатково позиціонувала себе як міжпартійне об'єднання, метою якого було згуртувати провідних інтелектуалів та молодих діячів задля створення нової єврейської світської культури [2, арк. 1]. Мотиваційною основою виступала ідея модернізації єврейської громади шляхом секуляризації освіти та мистецтва, що відповідало ширшим соціально-історичним процесам емансипації і національного відродження єврейського населення Східної Європи. Це визначило головні завдання Культур-Ліги: розбудову сучасної освітньої мережі, розвиток літератури, мистецтва, театру та книговидавництва мовою їдиш у нових історичних умовах. Конкретні напрями діяльності товариства, зокрема організація єврейських шкіл, видання підручників і літературних творів, створення музичних, художніх і театральних студій, виявляють різноманітні сфери застосування цих світоглядних засад Культур-Ліги [3, арк. 1-4]. Ці елементи не були випадковими, кожна сфера діяльності відображала прагнення до модернізації та секуляризації єврейської культури, підкреслюючи її самобутність і водночас відкритість до

загальноєвропейських інтелектуальних і культурних тенденцій. Поширення осередків Культур-Ліги за межі Києва та активна діяльність у провінційних містах свідчать про прагнення створити широку єврейську культурну мережу як інструмент соціального і культурного оновлення.

Ще однією важливою концепцією з доробку К. Маннгейма є дефініція інтересів, що класифікує мотивацію людей до діяльності у тому чи іншому суспільному та культурному середовищі. Соціолог запропонував тривимірну модель інтересів, що включає рівні їх детермінації:

1. Класифікація широкого інтересу, тобто інтересу особистих вподобань, що зазвичай виражає себе на психологічному рівні та суто раціонального інтересу;
2. Розрізнення схожих і спільних інтересів;
3. Розбіжність між короткотривалим і довготривалим інтересами [4, р. 36–39].

Розрізняючи широкий інтерес та раціональний інтерес, К. Маннгейм виділяє два відмінні типи зацікавленості у певному об'єкті чи явищі [4, р. 36]. У даному випадку широке розуміння інтересу передбачає суб'єктивне сприйняття певного явища. Таке суб'єктивне ставлення спрямоване на певний об'єкт та відповідає специфічним емоційним відчуттям (симпатія, злість, обоження). Подібне визначення інтересу є виключно «персональним», суб'єктивним явищем та не передбачає будь-якої залежності від соціальної групи. Об'єкт, у разі такої дефініції інтересу, може викликати зацікавлення великої групи осіб, однак ставлення до одного й того ж об'єкту може різнитися. Раціональний інтерес, на відміну від широкого розуміння поняття, має більш комплексне визначення. Раціональний інтерес спрямований не на персональне суб'єктивне вираження, а на слідування інтересам певної соціальної групи. Такий інтерес спонукає до цілеспрямованої діяльності задля досягнення цілі, об'єкта зацікавлення [4, р. 37].

Карл Маннгейм також наводить міркування щодо відмінності між схожим інтересом (*like-interests*) й спільним інтересом (*common interest*) та їх специфіки і виявів у світогляді особистості. Якщо дві особи, кожен для себе, переслідують одну мету, такий інтерес визначається як подібний. Спільний інтерес – той, який є загальним та єдиним цілим для однієї групи осіб. Така форма зацікавлення призводить до співпраці.

Ще однією формою розрізнення інтересів, за К. Маннгеймом, є розподіл на короткострокові (*short run interest*) та довготривалі інтереси (*long run interest*). Найбільш визначальним для функціонування будь-якої спільноти є довготривалий інтерес, що передбачає побудову стратегії діяльності та самоорганізації задля поставленої мети. Досліджуючи біографії окремих діячів Культур-Ліги та продукти їх творчої діяльності, можна встановити, який вид інтересів став фундаментом для їхньої творчої самоідентифікації у межах діяльності товариства. Крім того, з'ясується, як члени Культур-Ліги

усвідомлювали вибір цілей своєї творчості, визначали своє місце в суспільному процесі, керованому організацією, та як розуміли завдання власної культурно-освітньої діяльності.

Дослідження різних активностей Культур-Ліги, від видавничої, до освітньої та мистецько-культурної, дає можливість не лише детермінувати тип та вид інтересів, які спонукали єврейських інтелектуалів та митців приєднуватися до творення організації, а й визначити, яким саме інтересом (схожим, спільним, короткотривалим чи довготривалим, раціональним чи персональним) керувався той чи інший діяч у кожному конкретному випадку та загалом. Зокрема, для фундаторів Культур-Ліги найбільш притаманним є спільний інтерес. Такий інтерес провокував до діяльності у освітніх, мистецьких та літературних ініціативах. Спільною метою для членів групи виступало розповсюдження світської освіти серед усіх верств єврейського населення, створення новітньої секулярної культури мовою їдиш та переосмислення новітнього єврейського мистецтва.

Ще однією методологічно важливою концепцією для заданої теми є встановлення шляхів взаємодії та інтеграції інтелектуалів з існуючим порядком державних утворень. Карл Маннгейм у своїй праці *«Ідеологія та утопія»* визначає два шляхи такої інтеграції у контексті взаємодії з наявними класами чи партіями:

1. Пряме приєднання до класу чи партії;
2. Усвідомлення власної соціальної позиції і місії, яку ця позиція містить [5, р. 142].

Перший шлях демонструє тенденцію до переростання конфлікту інтересів у конфлікт ідей. У випадку шляху прямого приєднання, кооперуючись з певними партіями, відбувається втілення інтелектуальних вимог і запитів у політичну практику. Їхня функція зводиться до поринання у лави конфлікуючих партій з метою спонукати прийняти їхні вимоги [5, р. 142]. Водночас другий шлях у дилемі, що стоїть перед інтелектуалами, полягає в усвідомленні власної соціальної позиції і покладеної на себе місії. В такому випадку, політичне приєднання або опозиція вирішується на основі свідомої орієнтації у суспільстві та у відповідності до вимог інтелектуального життя [5, р. 142].

Авторське дослідження показало, що члени Культур-Ліги співпрацювали як з окремими єврейськими політичними об'єднаннями, так і з КП(б)У. На прикладі Культур-Ліги можна стверджувати, що попри те, що товариство формально підтримувало статус «міжпартійного» органу, члени правління все ж репрезентували окремі єврейські політичні об'єднання [6, арк. 1]. Центральний Комітет Культур-Ліги представляли члени партій Бунд, Фолкспартей, Поалей-Ціон та члени Об'єднаної єврейської соціалістичної робочої партії. Однак, кожна з партій поділяла позиції антисіоністів та певною мірою підтримувала ідеологію єврейського автономізму.

Враховуючи історію взаємозв'язків та співробітництва членів Культур-Ліги як з єврейськими політичними об'єднаннями, так і з органами радянської влади, можемо зробити висновок, що діячі Культур-Ліги, вибудовуючи механізми та напрямки взаємодії, продемонстрували, в контексті розуміння біполярної схеми К. Маннгейма, другий шлях інтеграції з порядками суспільних утворень. Виникнення Культур-Ліги стало можливим у специфічних політичних умовах УНР, де не лише легітимізували, а й де-факто підтримували існування організації. Зміна політичного режиму після встановлення радянської влади у Києві в 1920 р. відкрила новий етап в історії Культур-Ліги. Хоча в перші роки більшовицький уряд ще допускав певну автономію у сфері національної культури, поступово розпочався процес комунізації товариства. Єврейська секція КП(б)У фактично перебрала на себе функції Міністерства єврейських справ [7, с. 145]. І хоча до 1922 р. культурні активності ще підтримувались, згодом почалося планомірне згортання незалежності Культур-Ліги, обмеження діяльності її секцій, а з середини 1920-х рр. відбувалося пряме втручання в ідеологічний зміст її програм. Це призвело до ослаблення Культур-Ліги та її фактичної ліквідації в 1930-х рр.

Таким чином, застосування біполярної схеми Маннгейма підтверджує, що Культур-Ліга реалізовувала другий тип інтеграції – через усвідомлення своєї соціальної місії та збереження інтелектуальної автономії. Її функціонування стало можливим саме у політичних умовах УНР, тоді як у радянській системі, яка не толерувала культурної автономії без партійного контролю, така модель була поступово згорнута.

Для цілісного дослідження діяльності Культур-Ліги варто враховувати концепції інтеграції та взаємодії членів спілки в межах одного товариства, наведені у праці К. Маннгейма «*Systematic Sociology. An Introduction to the Study of Society*». Автор зосереджується на характеристиках різних стадій соціальної інтеграції й розмаїття компактних соціальних груп та надає характерні риси організованим групам [4, с. 109]:

- Відносна сталість (*persistence*);
- Організованість;
- Соціальні інститути, засновані на традиційних практиках;
- Норми, до яких необхідне пристосування;
- Усталені уявлення про функції групи серед її членів (ідеологія групи).

Незалежно від різновиду (родина, партія, релігійна спільнота тощо), кожна група має сталий набір характеристик, як-от колективний інтерес, організація та розподіл влади в межах групи, специфічні умови членства та «репресивні» дії щодо членів. В залежності від кількості осіб у групі, їх характеристика є різною. Крім того, групи класифікують на спілки (*communities*) та спільноти (*associations*) [4, р. 109]. Спілкою можна вважати будь-яку групу людей, які живуть разом та розділяють спільні інтереси. Колективна територія є однією з важливих прикмет спілки. Прикладами спілки є плем'я, поселення, родина

тощо. На противагу спілці, спільнота є штучно організованою одиницею, утвореною задля слідування певним спільним інтересам. Спільнота зазвичай є частиною спілки та згуртована штучно.

Враховуючи наведені К. Маннгеймом характеристики, Культур-Ліга є штучно згуртованою спільнотою, об'єднаною на принципах сумісної діяльності на професійному ґрунті. Такі спільноти постають на базі спільних зацікавлень групи у певних діях. У випадку Культур-Ліги – це зацікавлення у творенні та розвитку їдишської культури та сучасної єврейської світської освіти. Кооперація у подібні типи спільнот, за К. Маннгеймом, здійснюється у два етапи. Перший етап передбачає спонтанну кооперацію, другий – намір пов'язати частини різних груп гуртом [4, р. 117]. Об'єднання таких спільнот передбачає наявність усталених та заздалегідь зорганізованих функцій для кожної групи, що утворює спільноту. Наявність таких функцій забезпечує досягнення колективних інтересів та цілей спільноти. Кооперація Культур-Ліги відбувалася на базі спільно поставлених цілей та інтересів передбачала співпрацю єврейських інтелектуалів задля певної мети – становлення їдишської секулярної культури з її неодмінними складовими, літературою, освітніми закладами, культурними інституціями.

Розвиток їдишської культури та світської єврейської освіти як ключові засади соціальної взаємодії в межах Культур-Ліги проявлялися на обох етапах її становлення, від спонтанної кооперації до гуртової єдності. Це давало змогу її діячам пройти шлях від особистих цілей до усвідомлення спільних інтересів організації.

У межах дослідження діяльності Культур-Ліги методологічно важливим є врахування особливостей взаємодії між генераціями у межах певного соціального середовища. Така концепція наявна у доробку К Маннгейма [1, р. 286–320]. Ключовим тут є поняття покоління, як неодмінного фактору соціального середовища. Осягнення «місцеположення покоління» у соціальному світі, що диктується його роллю у культурному процесі, є провідною ідеєю у формулюванні проблеми. За Карлом Маннгеймом, членів однієї генерації можна схарактеризувати спільним місцеположенням в соціальному та історичному процесах, що обрамлює їх особливим рядом потенційного досвіду й прирікає на специфічний тип мислення та характерні історично обумовлені дії [1, р. 291].

Теза про «місцеположення» є допоміжною для ідеї Карла Маннгейма про «стратифікацію», тобто диференціацію досвіду у межах покоління [1, с. 297–298]. Дослідник зазначає, що факт народження людей в один час або збіг їхнього дорослішання не охоплює схожість місцеположення. Схожість місцеположення виникає тоді, коли люди мають подібний досвід подій та інформацій, відтак саме ці досвіди формують «стратифіковану» свідомість [1, р. 297]. Диференціювавши покоління за «місцеположенням», тобто за народженням, і за дійсністю, тобто за «стратифікованим» досвідом,

К. Маннгейм висуває дефініцію «покоління – секція». Згідно з цією дефініцією кожне окреме покоління може брати участь у хронологічно обмеженому відрізку (секції) історичного процесу [1, р. 296–299]. Кожне покоління має свої особливості, зокрема постійні зміни культурного процесу та необхідність передавати культурну спадщину і накопичений досвід [1, р. 299–301]. Оскільки члени будь-якого покоління можуть бути учасниками обмеженого історичного періоду, досвід збирається та переосмислюється різними віковими групами, щоразу по-новому засвоюючись і трансформуючись.

Культур-Ліга, як товариство, включала у себе членів різних вікових категорій, інтегрованих до творення спільних процесів. Серед ініціаторів товариства знаходимо представників старших генерацій, Мойсей Зільберфарб (1876–1934), Абрам Голомб (1888–1982), Єзекіїль Добрушин (1883–1953), Зеліг Меламед (1886–1946), Довид Бергелсон (1884–1952). Молодші покоління діячів були інтегровані у діяльність зі старшими представниками спільноти. Серед молодших генерацій були Марк Епштейн (1897–1949), Іссахар-Бер Рибак (1897–1935), Яків Рєзнік (1892–1952), Ісаак Кіпніс (1896–1974) тощо. Представники старшого покоління, здебільшого, обіймали посади у межах Центрального комітету Культур-Ліги, тоді як молодші діячі очолювали Виконавчий комітет. Одним із ключових завдань у дослідженні теми є виокремлення відмінних поколінь діячів Культур-Ліги та встановлення зв'язку між ними як системотворчого чинника всієї культурно-просвітницької діяльності товариства. Окрім особистих зв'язків між представниками різних поколінь Культур-Ліги, варто звернути увагу на особливості їхньої культурно-просвітницької діяльності та те, як кожне покоління розуміло свої завдання з огляду на власний досвід.

Старше покоління, носії традиційного релігійно-освітнього бекграунду, долучалося до процесу модернізації з опорою на звичні усталені традиції. Молодші діячі Культур-Ліги, переважно вихованці більш сучасних навчальних закладів та активні учасники мистецького авангарду, мали схильність до експерименту, формальних пошуків та радикальнішого бачення своєї ролі у перебудові єврейського життя [8]. Кожне покоління сприймало свої завдання не лише як професійні виклики, а як відповідь на історичну ситуацію: збереження і водночас оновлення національної культури, залучення широких мас до освіти й мистецтва. Саме тому, попри спільну мету, форми діяльності, ініціативи та підходи до просвіти в різних поколінь мали свої акценти. Розуміння цих відмінностей дозволяє глибше побачити, як Культур-Ліга функціонувала не як монолітна структура, а як живий організм із внутрішнім діалогом поколінь, що впливав на характер її культурної політики.

Методологія дослідження базується також на засадах, запропонованих істориками школи Анналів. Підхід до аналізу джерел, започаткований першим поколінням школи Анналів, спирався на вивчення світогляду та менталітету. Відмова від традиційного фокусу на глобальній подієвій історії на користь

дослідження соціальних процесів та глибинних суспільних структур стала визначальною рисою нової історичної науки, що виникла під впливом школи Анналів. Це мало значний вплив на розвиток світової історіографії у ХХ ст. та формувало особливий вектор для досліджень.

Представники школи Анналів відзначаються міждисциплінарним підходом та залученням методів суміжних наук, зокрема, соціології, антропології, економіки. Такий підхід дозволяє охопити ширший спектр соціальних явищ, виходячи за межі традиційної історичної науки. Для аналізу культурної та просвітницької діяльності Культур-Ліги в Україні, особливо цінними є доробки істориків четвертого покоління школи Анналів.

Методи та підходи четвертого покоління школи Анналів, розвинуті у 1980-х рр., є відмінними від методологічних засад попередніх генерацій. Історики цього періоду звертаються до соціологічних методів та конструювання соціальних феноменів, зосереджуючись на вивченні індивідуального досвіду в історичному контексті. У рамках дослідження функціонування Культур-Ліги особливе значення має наукова спадщина Роже Шартьє.

Роже Шартьє, розробляючи метод історії ментальностей (*histoire des représentations*), запропонував інструмент для дослідження взаємозв'язку між культурними практиками та уявленнями, що їх породжують. Цей метод дозволяє аналізувати окремі культурні практики та їх взаємодію з різними соціальними групами. Методологічні засади історії ментальностей представлені у праці Роже Шартьє «*Le monde comme représentation*». Метод історії ментальностей логічно пов'язаний з поняттям менталітету, оскільки спирається на світоглядні уявлення та ґрунтується на міждисциплінарному підході. Основне завдання цього методу полягає у відтворенні та осмисленні соціальних практик, характерних для конкретної спільноти [9, р. 1506].

Діяльність Культур-Ліги була спрямована на активну взаємодію з широкими верствами, насамперед єврейського населення. Її члени ініціювали створення шкіл для дітей і дорослих, розробляли підручники, видавали книжки, збирали й популяризували єврейський фольклор, працювали над заснуванням музею та архіву, організовували публічні лекції й культурні зустрічі. Таким чином, діяльність організації сама по собі постає як сукупність культурних практик, що були спрямовані на вплив і взаємодію з представниками різних соціальних груп. На основі виявлених джерел можна простежити, в сенсі, запропонованому Р. Шартьє, специфічний механізм взаємозв'язку між культурними формами й соціальними спільнотами, який унаочнюється в діяльності Культур-Ліги. Цей механізм розкривається через аналіз різноманітних культурних практик, у яких беруть участь представники різних прошарків єврейського населення.

У контексті дослідження діяльності Культур-Ліги ключовим джерелом для аналізу світоглядної парадигми її учасників є матеріали, створені в межах

літературної та мистецької секцій. Саме ці напрямки найвиразніше репрезентують ідеологічні, естетичні та культурні орієнтири Культур-Ліги. Літературна продукція, зокрема поетичні збірки, переклади, проза, дитяча література та науково-критичні статті, відображає не лише тематичне поле інтересів учасників товариства, а й їхнє уявлення про роль їдишу, мистецтва та освіти в процесі формування нової єврейської світської культури [10]. Через книжкову продукцію Культур-Ліги можна простежити намагання синтезувати традиційні елементи єврейської культури з модерністськими тенденціями європейського мистецтва.

Візуальні матеріали, створені художньою секцією, плакати, ілюстрації до книг, театральні декорації, шрифти та орнаменти, формували нову візуальну мову єврейського мистецтва, в якому простежується вплив конструктивізму, кубізму, експресіонізму зі спробами переосмислення єврейського релігійного символізму. Через візуальні образи художники Культур-Ліги транслиували ідеї національного відродження та культурної автономії.

Таким чином, художня й літературна діяльність членів Культур-Ліги, у поєднанні з широким спектром освітніх та культурно-просвітницьких ініціатив, становлять важливе джерело для реконструкції їх ідейного світу. У цьому контексті Культур-Лігу доцільно розглядати як платформу формування модерного єврейського світогляду в добу політичних трансформацій першої третини ХХ ст.

Ще одна праця Р. Шартьє «*Lectures et lecteurs dans l'Ancien Régime*» присвячена історії читання та виходить за межі аналізу лише однієї соціальної групи. Автор розширює об'єкт дослідження до взаємодії різних спільнот із текстом [11, р. 9]. Для дослідника світ тексту нерозривно пов'язаний зі світом читача: їхнє співіснування є ключовим для розуміння культурної дії. Запропонована Р. Шартьє концепція *appropriation* (з франц. – *засвоєння, оволодіння*) слугує інструментом для осмислення того, як конкретні культурні характеристики особи виявляються в її читацьких практиках. Через призму цього підходу автор розглядає не лише процес читання, а й переосмислює самі категорії авторства, тексту й книги [11, р. 134]. Така методологія відкриває можливість для інтегрованого аналізу соціальних і культурних феноменів у рамках історичного дослідження.

Концепція *appropriation* відкриває можливість простежити, яким чином культурний продукт Культур-Ліги використовувався у єврейському середовищі, а також яких змін цей продукт зазнавав в процесі адаптації до потреб спільноти. Такий підхід дозволяє виявити механізми удосконалення шляхів сприйняття культурного продукту з боку різних груп населення. На основі проведеного аналізу можна окреслити діалектичний зв'язок між процесами засвоєння і трансформації, що постає як ключовий аспект у межах дослідження Культур-Ліги.

Такий підхід є методологічно виправданим, адже дозволяє не лише фіксувати факти поширення культурного продукту, а й аналізувати його життєвий цикл у соціальному середовищі. Книжкові видання, освітні матеріали, візуальне мистецтво Культур-Ліги не існували б у відриві від своєї аудиторії. Відбувалася взаємодія культурного продукту з групами споживачів та його трансформація під впливом відповідних потреб та запитів. Саме тому концепт *appropriation* у розумінні Р. Шартъє дозволяє побачити не лише рух від автора до читача, глядача чи споживача, а й зворотний зв'язок — як реципієнти переосмислювали, трансформували і вбудовували цей продукт у власну культурну практику. У випадку Культур-Ліги це проявляється у варіативності форм подачі, адаптації матеріалів для різних вікових та соціальних груп, активній участі громади у створенні й поширенні продукту. Відповідно, засвоєння й трансформація культурного продукту функціонують у тісному взаємозв'язку, що особливо виразно проявляється в умовах творення Культур-Лігою нової єврейської світської культури.

Концептуально важливим у дослідженні Культур-Ліги є методологічна модель, запропонована професором Володимиром Потульницьким. Компаративна схема «*ідея – територія – альтернативи*» дозволяє розкрити регіональну специфіку діяльності Культур-Ліги в Україні у 1918–1930-х рр. У цьому контексті «*ідея*» репрезентує прагнення до розвитку їдишської культури та освіти; «*територія*» – це простір Української РСР як головна арена дії організації; «*альтернативи*» – це варіативність практичної реалізації ідеї через діяльність її освітньо-видавничих, театральних-музичних і літературно-мистецьких філій. Виникнення Культур-Ліги стало відповіддю на соціальні й політичні зрушення, що відбувалися у першій третині ХХ ст. Великі українські міста стали тими осередками, де в перші роки діяльності організації було реалізовано найпотужніші ініціативи [3]. У цьому ж просторі сформувалась її внутрішня організаційна структура, яку згодом намагалися відтворювати у емігрантських осередках.

Застосування моделі «*ідея – територія – альтернативи*» є цілком виправданою у межах аналізу діяльності Культур-Ліги, адже вона дозволяє вивести дослідження за межі вузького описового підходу й розглядати явище в ширшому історико-географічному та концептуальному контексті.

По-перше, ідея розвитку їдишської культури та освіти, яка лежала в концептуальній основі Культур-Ліги, не була абстрактним гаслом, а оформлювалася в конкретні культурні й освітні практики, що реалізовувалися у визначених соціополітичних умовах. По-друге, територіальний чинник був визначальним: саме Україна, з її поліетнічними містами, чималою єврейською громадою та специфікою післяреволюційного періоду, надала ґрунт для інституціоналізації Культур-Ліги. Жодна інша держава Європи чи центр більшовицької влади в Москві (РСФРР) не створили подібних умов і не уможливили функціонування настільки масштабного культурного об'єднання,

як Культур-Ліга. Саме в межах УНР та згодом, у перші роки радянської влади в Україні, організація отримала простір для активного розвитку, хоча й зазнавала ідеологічного тиску та обмежень. По-третє, варіативність локальних альтернатив провокувала різні форми художньої, освітньої, театральної та видавничої діяльності. Саме це демонструвало здатність організації до гнучкої адаптації ідей до умов конкретної громади. Ці філії мали відносну автономію, що дозволяло їм по-різному інтерпретувати й реалізовувати загальну культурну місію організації.

Таким чином, структура «ідея – територія – альтернативи» не лише узгоджується з логікою історичного розвитку Культур-Ліги, а й дозволяє краще зрозуміти її функціональну багатшаровість, географічну специфіку й культурну варіативність.

Висновки

Враховуючи наведені вище методологічні концепції, у статті реалізовано поставлені завдання щодо дослідження діяльності Культур-Ліги як цілісного феномену єврейського культурно-освітнього життя в Києві у 1918-1930 рр., що постає у результаті соціальних, політичних та культурних процесів початку ХХ ст.

В цьому контексті були розглянуті:

1. Ключові положення соціології знання К. Маннгейма, зокрема концепції *Weltanschauung* (світогляду), соціальних інтересів та генераційної належності.
2. Методологія історії ментальностей Р. Шартьє.
3. Компаративна модель «ідея – територія – альтернативи» В. Потульницького.

Авторка доходить висновку, що методологічні конструкції К. Маннгейма та їхнє практичне застосування дозволили виявити мотиваційні механізми діяльності діячів Культур-Ліги, типологізувати інтереси, що сприяли кооперації, а також дослідити формування модерного єврейського секулярного світогляду як основи до колективної дії.

Впровадження методології історії ментальностей Р. Шартьє посприяло авторці знайти відповідь на питання, як саме практики культурної творчості та культурного споживання набувають значення у структурі соціального досвіду. У цьому контексті діяльність літературної, освітньої та художньої секцій Культур-Ліги розглянуто як форми колективної репрезентації і трансляції нового єврейського культурного змісту.

Порівняльний підхід за схемою «ідея – територія – альтернативи», розроблений професором В. Потульницьким, уможливив висвітлити просторову специфіку діяльності Культур-Ліги. Шляхом проведеного на її основі порівняльного аналізу було встановлено, що ідея розбудови модерної їдишської культури реалізовувалась на території України через мережу

альтернативних освітніх, видавничих і мистецьких ініціатив, які функціонували локально.

Застосування вказаних методологічних інструментів дозволило комплексно осмислити Культур-Лігу як мультигенераційну та міжпартійну спільноту з власною світоглядною особливістю, структурою мотивації та механізмами культурних практик.

Список використаних джерел та літератури

1. Mannheim K. *Essays on the sociology of knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul, 1952. 327 p.
2. [Звернення] до усіх відділів Культур-Ліги, установ. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Ф. 321. Оп. 7. Спр. 3–5.
3. Справа про реєстрацію єврейських шкіл Культур-Ліги. *Державний архів міста Києва*. Ф. 163. Оп. 21. Спр. 1425.
4. Mannheim K. *Systematic sociology: an introduction to the study of society*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957. 202 p.
5. Mannheim K. *Ideology and utopia*. London: Routledge & Kegan Paul, 1952. 358 p.
6. [Доповідна записка] організаційного бюро Культур-Ліги до Губенкомзборів. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*. Ф. 321. Оп. 7. Спр. 7а.
7. Абрамсон Г. Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920). Київ: Дух і Літера, 2017. 320 с.
8. Ryback I. B., Aronson B. Di vegn fun der yidisher molerey (Reyoynes fun kinstler). *Oyfgang: Ershter zamlbukh*. Kyiv: Kultur-Lige, 1919. P. 99–134.
9. Chartier R. Le monde comme representation. *Annales: E.S.C.* 1989. No. 6. P. 1505–1520.
10. Dobrushyn Y. Yiddisher kunst-primitiv un dos kunst-bukh far kinder. *Bikher-velt*. 1919. № 4–5. S. 16–23.
11. Chartier R. *Lectures et lecteurs dans l’Ancien Régime*. Paris: Éditions du Seuil, 1987. 375 p.

References

1. Mannheim, K. (1952). *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & K. Paul. [In English].
2. [Zvernennia] do usikh viddiliv Kul'tur-Lihy, ustanov. *Instytut rukopysu Natsional'noi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernads'koho*. F. 321. Op. 7. Spr. 3–5. [In Yiddish].
3. Sprava pro reiestratsiiu yevreiskykh shkil Kul'tur-Lihy. *Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva*. F. 163. Op. 21. Spr. 1425. [In Russian].
4. Mannheim, K. (1957). *Systematic Sociology: An Introduction to the Study of Society*. London: Routledge & Kegan Paul. [In English].
5. Mannheim, K. (1952). *Ideology and Utopia*. London: Routledge & Kegan Paul. [In English].
6. [Dopovidna zapyska] orhanizatsiinoho biuro Kul'tur-Lihy do Hubenkomzboriv. *Instytut rukopysu Natsional'noi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernads'koho*. F. 321. Op. 7. Spr. 7a. [In Russian].
7. Abramson, H. (2017). *Molytva za vladu. Ukrayintsi ta yevreyi v revoliutsiinuu dobu (1917–1920)*. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].
8. Ryback, I.B., Aronson, B. (1919). Di vegn fun der yidisher molerey (Reyoynes fun kinstler). *Oyfgang*. 1 (Ershter zamlbukh). p. 99–134. [In Yiddish].
9. Chartier, R. (1989). Le monde comme representation. *Annales: E.S.C.*, 44 (6), p. 1505–1520. [In French].

10. Dobrushin, Y. (1919). Yiddisher kunst-primitiv un dos kunst-bukh far kinder. *Bikher-velt* (Kiev), No. 4–5 (August), p. 16–23. [In Yiddish].
11. Chartier, R. (1987). *Lectures et lecteurs dans l'Ancien Régime*. Paris: Éditions du Seuil [In French].

Umanska A. Theoretical and Methodological Basis of the Kultur-Lige Research as a Phenomenon of Jewish Cultural and Educational Life in Kyiv in 1918–1931.

The article examines the theoretical and methodological basis of researching the activities of the Kultur-Lige as an integral historical and cultural phenomenon. The research issue is to study the Kultur-Lige as a social and cultural formation with its worldview, motivation, and cultural activities. The specific areas of activity of the comrade, in particular the organization of Jewish schools, the publication of textbooks and literary works, the creation of musical, artistic and theatrical studios, reveal various spheres of application of these ideological principles of the Kultur-Lige. These elements were not accidental; each sphere of activity reflected the desire for the modernization and secularization of Jewish culture, emphasizing its originality and at the same time openness to pan-European intellectual and cultural trends.

The article represents an interdisciplinary approach to the study of Kultur-Lige, based on the concepts of the Karl Mannheim's sociology of knowledge (in particular, the concepts of Weltanschauung, definition of interests and generational affiliation), theoretical concepts of the Annales school (the Roger Chartier's method of the history of mentalities) and Volodymyr Potulnytsky's comparative model of "idea – territory – alternatives".

As a research outcome, the Kultur-Lige is presented as a deliberately organized cultural community that influenced a Jewish worldview of that period based on a shared long-term interest. Through intergenerational collaboration and cross-party engagement, the organization actively promoted a new secular Yiddish culture among various segments of the Jewish community. The concepts of Karl Mannheim, Roger Chartier, and Volodymyr Potulnytsky made it possible to identify the inner logic of the Kultur-Lige's activities, its adaptive strategies, and transformative potential. The proposed methodological concepts expand the analytical framework for understanding the Kultur-Lige as a cultural-educational phenomenon and a complex system of educational and artistic initiatives.

Keywords: Kultur-Lige, Jewish culture, methodology, Yiddish, sociology of knowledge, Annales school.